

Милан БОКИЋ

ОРИСТИНО

Гледам овај талијански љеб, овђе што нам дају, црн и бајат, ма само да га има. Љешпи је од сваке несме и поцјевке, а пјесма, зна се, на гладна уста не пријања.

Како смо дошли овђе, то ти не умијем ријећи. Били смо у логору Бергамо цијела три мјесеца, на нас пребираше ка' ио грах, а све траже оне јаче у плећима и снажније на поглед, ама-стварно! Па нас ћупкају код капије, збирају, док нас не пробраше, ка трава кад се чупа. А нама од глади душа у носу, ма није само од глади, издржали смо ми и горега јада на Кунар планини. Него се квоца, а ушеса нам овлика, да ћемо на Сардинију, у рудник.

А што се натуца јуче, данас се замијеси, а шјутра ти већ готов колач приносе, и питај-Бога-шта-ће те снаћи и каква згода стрефити кад доћеш под те зидине.

Нијесмо ми одмах дошли овђе, него лијепо, као што и следује у – рудник. Као што се све узвеселило, Комисија се смије, на нека, нек је и Комисија усхићена. Одабраше нас двестапедесет младих, пунијех и јачих. Нијесмо ни слутили куд ће нас денут, те се радујемо и мислимо да ће нас негдје на неки виноград, или код сељака, на пољске радове, а винограда ти је било ту колико ти душа жели. Ал нећеш!

Поћераше нас у брод, једва стадосмо. Био неки мањи брод, па нас трпаше једне на друге, као два гувна сијена кад би једно на друго грабљама здјенуо, и, на Сарадинију – јопет у логор. Пјешке до рудника сваки дан, ко по камењу птичја колонија, коју залудно чујемо гдје шишти и пада од глади. Обућа нам се ноцепа. Мотај неке крнетине око ногу, и иди пјешке преко оног врелог камењара, а звезда жеже у мозак право, мислиш провријеће. Улегнемо по десеторица у корпу, па спушћај у онај мрак, а даље – бездан; и спушћај седам стотина метара под земљом. Доље, убацили мазге, карете, коношце, и воде те док ти не мркне свијест. Нико од нас не би знао како се зове, да си га питао. А кад доћосмо тамо с онијем карбитним лампама, ми црни, црњи не можемо бити; бије руда или жар, сви почињемо кашљати послје два дана. Заптивате у грудима тешки мирис оловне рудаче. Видимо ми да није добро, али заробљеник ти се на свакаку муку привикне.

Униформу носилје мјесец дана на можеш познати, у снази отањисмо, само нам се очи сијају, из пркоса неког. И сви мучимо муку у себи.

Да се изјадаш, немаш коме – да се изјадамо коме, нико те не чује. Ћути и ради док се може. Само се згледамо међу собом. Једнога дана се у логору скуписмо и приупитасмо: »Хоћемо ли и даље да им радимо?« Неко је прочитао да се на наоружање не смеју давати заробљеници на рад, то пише у Желевској конвенцији, не знам која тачка, четрестри или која. Лепо човјек рече. А ми се онда питасмо поново: »Хоћемо ли да им диринчимо?« Што ми више вадимо олова, то више танади и муниције њима, а они ратују ли, ратују. »Нећемо рекосмо«. Питасмо се по трећи пут. И јопет сви у глас. »Нећемо више«. Наоптрисмо се ми да се бранимо, као кад неко покаже на твоје дијете које није криво. А ми то дијете у себи носимо и кажемо јопет: нека нас мучи и тера, нека нас и убије, јер ће нас земља проклетети. Питаће нас очи предака, питаће нас очи мајки и дјеце, и родитеља нашијех, шта смо радили. А шта ћемо им одговорити? Зар сагнути главу и поглед у земљу. Побост и своје наде и вјеру, размахивати за цабе, наду на конопац. Нећемо. Нека нас и стреља. И ту се сложимо сви у глас. Јер је најгоре проклетство земље. Оћемо да радимо све друго: у магацинима, на рушевинама, код сељака, на прузи. Све хоћемо, само нећемо на наоружању.

Не враћамо се ми у рудник. Припремили се ми увече. Наложисмо куварима да припреме казан за једну смену и да нас пробуде тихо. Ујутру, ми будни, нико не устаје. Талијани се узмували. Стиже војска. Улећу карабињери, псују нас, дрмусају кревете. Нико неће да устане. Удри кундаком-ништа!

У том свану. Кад ти улете једна Самсовина, има га два метра и дваест пет, никад толика не виђех грмља, ни човјека, па кад викну из свег гласа, ка из бачве:

»Звеља!«

Коса да ти се дигне на глави. Све се диже на зор. Обучемо се некако, и у stroj. И кувари, и санитарци. Гледамо шта ће бити. Прозваше нас ко је у прву смену. Нико се не јавља. Ко је друга смена? Нико се не одваја. Ко је трећа смена? Ни помена. А он говори, и глас удешава да му буде потихан и лијеп. Нема збора: говори како што јесте – ми смо земља у рату, сад су ратни закони, морамо да извршавамо наређења, нас води наш вођа.

Па нека вас води ваш вођа, ми смо заробљеници. Па после обећава златна брда: даћемо вам, вели, плату као и нашим радницима, бољу храну, даћемо у кантини боље снабдевање, и даћемо вам да се сваког мјесеца јавите кућама. Само да радите једну годину дана.

Кажемо: »Нећемо да радимо«.

»Нећете«, вели он, па махну руком, и у један мах донијеше четири пушкомитраљеза. Измаче се она Самсовина, малко зажимири, поправи руком косу, па се продере:

»Хоћете ли да радите?«

»Нећемо«.

»Видите«, обречну се он, »ја могу сада на силу да вас натерам да радите. али ја то нећу, ја сам добар човјек. Ја желим да се од своје воље одлучите. Зар вам то нијесу добри услови: плата, кантина, да се јавите кућама. Ваши код кућа једва чекају да чују гдје сте, а и ви сигурно желите да им се јавите«. Па јопет зажимири и онако превуче по коси:

»Хоћете ли да радите?«

»Нећемо!« повикасмо.

А онда он руком махну, те на то уклонише солдати два пушкомитраљеза. »Видите, ја нећу ништа на силу. А ја, знате, ако хоћу да је употребим, ја то могу одмах. Ето, на примјер, ја ћу вам само показати«, на се продере: »На десно!« – и воћера нас да идемо до једне рупе, велике, богами, као да је од авионске бомбе, па ту почиње да нас доводи до ње, све по двојицу.

Видимо да ће да нас стрелја, иако друго збори.

А наш ти човјек, од муке, нема друге, него се издвоје – не окрећу и мешају са преосталима. И, што одвукоше, једну десетину на ту рупу, а он ће на то: »Могу сада да вас натерам да ми вјерујете. Гледајте сви остали!«. А онда ће блаже:

»Видите ли? Не бојте се, ја сам ипак добар човјек. Ја имам начина«, вели. Па ону десеторицу пита јопет, а они одричу, као што смо се и договорили. И тако се ми усталасасмо, а богме, и они се узмуваше, те искористисмо смекшалост њихову, па потрчимо до онијех барака, а оне имале рубове. Иснод њих нека мјеста као испод вајата, и ту се нешто набије од нашијих, а преостали околу у гомилу.

А он ти смркну лице, намакну веће, седе у отворена кола и оде.

Што ће сад бити? Ми стрешимо хоћемо ли издржати.

Пошље, јопет, ево, отварају се капије и поново у строј, а ништа окусили нисмо. Стаде он пред строј и нема митраљеза, само се стражари укипили. Поче он меденим рјечима да нам приповједа. Јес, али глас му није на ту прилику. И јопет оно што је рекао, на вели: »Да нагласим, ово што будете одлучили – сами сте одлучили. Што сад рекнете, та вам пита следује«, па се продера: »Хоћете ли рад или глад?«

»Глад«, кажемо и сами се чудимо како наши гласовн одзвонише у хору.

»Онда сте сами«, вели, »одлучили. Ви ћете бити под тим режимом седамдесет пет дана: само са две деке љеба и две деке сира! То сте сами изабрали. Видим ја да ћете омирисати Ористино«.

Два и по мјесеца!

Дан по дан, дан по дан – ноће с ногу да се снада. Нас двестопедесет попало по земљи, згутило се један уз другог, згурило рамена. Ни да се исправиш, само вако руке, а вако глава полегла. Ниједан не може да се придигне, на ноге да устане, ни за јада, брате мој! Тада посумњасмо да је шпија међу нама, који нас оцинкари. Прокаже деветоро. И одмах њих у кажњеничку бараку. Веле: »Ми ћемо да штрајкујемо глађу«. И одржаше ријеч, врате оно стражарима. Узмемо бритве, па стружи оно тврдо дрво позади бараке. Направисмо отвор колико рука да се протне, па им додамо комад љеба. Да не самру људи од глади. Па, ја чукам на врата, тражим да ме пусте у команду. Пита један: »Зашто?« »Зашто, велиш. Па да идем да би ме команда пустила код брата Страцимира, хоћу да будем са пњим«. »Не може«, вели. »Не треба. Није по пропису«. Врате ме код мојих изгладњелих невољника. Издржасмо ми седамдесет пет дана. Ал нема међу нама онијех деветоро. Ће су? причају: У Ористину.

Дадоше нас на радну команду, неко велико добро. Иишта љешше ниси могао да пожелиш. Али кад се неко роди дан иза, када је срећа већ издељена! Сазрео виноград, грzdови се само смеше на сунцу, треба да

радимо. Мене мука хвата, па не вјерујем да ме срећа опрљила по лицу, ка коприва с пута; све нешто видим пред очима Ористино, бедеме, а кроз решетке ми мисао силази онијем јадницима. Постројили се ми и треба да идемо. И, док се обрнусмо, ето ти карабињер, носи једну педуљу:

»Пушица Миљенко, не идеи на посао«.

Ето ти јада изненада, што рекао мој ђед, или из њедара, ко би знао. Остајем у логору. Нас тројицу прозваше, а топло, ко у бањи, лијец дан какав само пожељети можеш.

Не знамо због чега смо остали у логору. Увече наши долазе, промували поред стражара леба и грожђа па нас нуде. Коме је сада до јела! На гладна уста да ми стављају најљешну храну, и кад-ни да се одбраниш, али кад се не лепи, брате мој! Само онај Рајко, звани Хуго, што смо му онда измјерили главу њебетом и цаком, зна он због чега, само он у ћошку, врти ћутање. Нико га и не примјеђује, мањи од брадавице, од покисле длаке. А ја кажем гласно, да и он чује:

»Онај ко је издао ону деветорицу, проказао је и нас«.

Сад знам да ћемо ми у Ористино, не треба да нам шапне стражар. Увече нас он прозове, те истресемо сламу, спаковасмо њебад и седосмо да чекамо. Сви заспаше, само се Вукосав дошуња и додаде нам један замотуљак дувана: »Ово смо сакупили!« па се и он изгуби. Ни да заспиш, ни да не заспиш. Ноделисмо цигару на три дела. Жар се у мраку само весели. На прозору се појави и мјесец, све се утишало, само братија у сну мљацка и понеки нешто викне, као: »Не дајте, браћо!« Стражари невидљиви на кулама мотре. Нама није ни до чега. Чекамо, чекамо, и никако да дочекамо. Пуста је ноћ – царева година!

Пред зору нас продрмаше карабињери: лисице, некакав ланац им у рукама, па ти намакну оне лисиче па једну, па на другу руку, а оно кад стегне, да попуцају тетиве, а живци само дрхтуље, ка тек извађена мрежа из мора. Никад то нисам доживео. Руке нам утрљеше, па нас после повезаше у ланце и поведоше нас, малте не, ко стрводерску напшчад. Утоварише нас и ону нашу спрему у карету, па на жељезничку станицу. Тамо нутници цивили, лијепи кофери, пакети, сви окрећу главе од нас, женске ваде марамиче, мушкарци прикупише бркове ноздрвама. У возу су нас пушћали по једнога, смакоше ланац, али оно утрљело, не осјећам ништа, па заваним оном карабињеру: »Нобогу, брате, попусти мало. Ја не могу више.« А они ка да разумјеше, па нам пустише, а руке нам и даље отичу. Ко да смо им рођена дјеца, тако нам добро учињеше она два карабињера. Ми без хране а они неке кокоши и кифле, па нам дају: »Једите, ми нисмо гладни«. Купују и поморанце, та два стара карабињера, згурена и смркнута, и нешто нам причају у кунуе као да их разумјемо.

У Ористину нађемо ми онијех наших девет другара. Смеју се папште срца, а овамо причају како је долазио један талијански капитано, звани Ђино, који је говорио српски и како је питао: »Зашто сте овдје?« А кад чу, он нам исприповједа како по свим законима ми имамо право да се бранимо, али да ће нам он написати тужбу, док онај збрчкани са пњим, у цивилу, пита још: »Хоћете ли адвоката?« – а ми скрунимо: »Нећемо«. Тад погусте: »Како хоћете, али вам следују браниоци«.

Да си то видио, ту силу народа, који се скупио у судници, брате мој! Неки нас псују. Неки пљују, а имало их је, богме, и који су плакали кад су нас видјели, па нам викали: »Ке, симпатико«!

Суд славни напријед, а ми испред њега, па неке црне клупе. Има вако направљено нешто као од пармака, па један црни торић, и ми у том торићу сједесмо на оне црне клупе, док не зазвони звоно и не поче суђење.

Три нас јавна тужиоца оптужују, а три нас браниоца бране. Да су дошли из Југославије не би нас тако бранили, само се прескачу међусобно као чауш са сватовима. Јесмо ли толико криви? Али они адвокати доказују да ми нијесмо криви и да заробљеници не подлежу под те послове, што су нас они ћерали. Одужи се суђење до један сат ноћу. И послје, пресуда.

Криви су рекоше.

И шта добисмо. Неко дванаест година, неко седам година, међу њима и мој брат Страцимир, а ми пошљедњи по три године. Краљица талијанска била шћер краља Николе, па ми добијемо амнестију по три године, што значи да мој брат Страцимир доби смањење на четирн године, а нас тројицу по тој амнестији ослободише.

Јес', али умјесто у логор, нас оћераше у кажњенички логор, па зажалисмо за нашом снагом у Ористину, јер вамо сад, ко измакнута поњава, бјеше горе, чак теже него што бјеше у главном логору Бергамо. Почеше нас ћерати на тешке радове у каменолому, дизати и пребројавати ноћу по седам-осам пута, од девет увече до пет ујутру.

И тако нам би.

*
* * *

Ја се с мојим братом Страцимиром вићех тек кад бјеше над Италије.